

ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΥΚΟΥΤΡΗ

φιλοσοφία
της
ζωής

ηρωικός

τρόπος ζωής

εκδόσεις ελευθερη σκεψις

ΕΡΕΥΝΑ της ΚΑΠ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

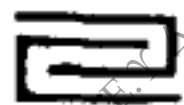
Ι. ΣΥΚΟΥΤΡΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

**ΤΡΙΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΕΙΣ ΤΗΝ**

ΕΛΕΥΘΕΡΑΝ ΣΧΟΛΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΡΟΝΟΙΑΣ

ελευθερη σκεψις 1980

Ε.π. της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ *

Ἄν μοῦ ἐπιτρέπεται νὰ ἐκφράσω κάποια εὐχὴν κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν μαθημάτων μου, θὰ ἦτο νὰ καταβιβάσετε, ὅσον σᾶς εἶναι δυνατόν, τὰς προσδοκίας σας δι' ὅσα πρόκειται νὰ σᾶς ἀναπτύξω. Εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσω, ὅτ' ἡ Φιλοσοφία δὲν εἶν' ἡ εἰδικότης μου, οὔτε ὡς φιλόσοφος ἐμφανίζομαι νὰ σᾶς ὁμιλήσω. Δὲν πρόκειτ' ἐπομένως νὰ σᾶς παρουσιάσω ἓνα ὁλόκληρον σύστημα ἰδεῶν καὶ ἀπόψεων διὰ τὰ ποικιλώνυμα φιλοσοφικὰ προβλήματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου, σύστημα πρωτότυπον ἢ δακτυλιωμένον ἀπὸ μεγάλους ἰδρυτὰς κοσμοθεωριῶν, μήτε νὰ σᾶς προσφέρω καὶ ἀντικειμενικάς, ἀποτετελειεσμένας λύσεις.

Ὅχι τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ζωῆς, ἀλλὰ τὸ φιλοσοφεῖν ἐπὶ τῆς Ζωῆς τολμῶ νὰ παρουσιάσω δι' ἓνα εἰδικὸν θέμα: τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς—καὶ τοῦτο ὄχ' εἰς ἀφηρημένους συλλογισμοὺς καὶ θεωρητικὰ πορίσματα, ἀλλ' εἰς συγκεκριμένας πλαστικὰς μορφάς, ποὺ προσφέρει ἢ ἄμεσος, ἢ ἀφελὴς ἴσως, ἐνατένισις τῆς Ζωῆς. Διδάσκαλοί μου ἄλλωστε εἰς τὴν Φιλοσοφίαν τῆς Ζωῆς ὑπῆρξαν (καὶ ἴσως θὰ πρέπη νὰ ἦσαν διὰ πολλοὺς) ὄχ' οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ καὶ ὅσοι ἐκ τῶν φιλοσόφων ὑπῆρξαν ποιηταί: Πλάτων, Αὐγουστίνος, Schopenhauer, Nietzsche κ. ἄ. Καὶ οἱ ποιηταὶ προσφέρουν ὄχι φιλοσοφήματα, ἀλλὰ φιλοσοφοῦντας—τὸν ἑαυτὸν των ἢ τοὺς ἥρωάς των,

* Τὰ τρία αὐτὰ μαθήματα, ποὺ δημοσιεύω ἐδῶ, μόνον κατὰ προσέγγισιν δίδουν ὅσα προφορικῶς ἐλέγχθησαν τότε. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν εἶχα ὑπ' ὄψει μου σύντομα διαγράμματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μετὰ κόπου συναπῆρτισα ἐκ τῶν ὑστέρων τὸ κείμενον. Ἐπέρασεν ἔκτοτε τόσος καιρὸς! Καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν ὑπῆρχε καμμία πρόθεσις ἐκ μέρους μου νὰ δημοσιεύσω ὅ,τι τότε προφορικῶς ἀνέπτυξα, καὶ ἀνέπτυξα χωρὶς ἀξιώσεις, ἀφοῦ καιρὸν δὲν εἶχα, οὔτε τὴν δυνατότητα, νὰ συμβουλευθῶ τὰ σχετικὰ βοηθήματα, ἔστω καὶ διὰ νὰ διαπιστώσω τί ἀπ' ὅσ' ἀναπτύσσω εἶναι προσωπικαί μου γνώμαι ἢ καρπὸς ἀπὸ μακρινά, ξεχασμένα τώρα, διαβάσματα. Καὶ δὲν θὰ τὰ ἐδημοσίεω, ἀνεῖχα μεγαλύτερον σθένος ν' ἀντιτάξω εἰς τὴν προτροπὴν καὶ τὴν καλωσύνην τῆς Ἐφόρου τῆς Σχολῆς. Τώρα ποὺ τὰ βλέπω γραμμένα μὲ συνέχειαν, δὲν ξέρω νὰ εἰπῶ, ἂν ἐκέρδισαν ἢ ἔχασαν ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου ξέρω μόνον, πῶς ἔχασαν (καὶ ἔχασαν πολὺ) ἀπὸ ἀπόψεως τόνου καὶ θερμότητος. Καὶ ἦτο μοιραῖον! Τὸ φιλοσοφεῖν ὡς ἐνέργεια ζωντανῆ τοῦ νοῦ, καὶ παντὸς τῆς καρδιάς, ὡς ἄμεσος συνεργασία τοῦ ὁμιλητοῦ καὶ τῶν ἀκροατῶν του, δὲν μετατρέπεται ἀτιμωρητὶ εἰς τυπωμένο χαρτί.

εἶν' ἀδιάφορον· κατὰ βάθος ἄλλωστε εἶναι τὸ ἴδιον—ἀνθρώπους δηλαδή, διὰ τοὺς ὁποίους ἡ σκέψις ἐπάνω εἰς τὴν Ζωὴν ἔχει τὴν ἀναγκαιότητα ἐσωτερικῆς προσταγῆς καὶ περικλείει τὰς συνεπείας καὶ τὰς εὐθύνas μιᾶς μοίρας. Εἰς αὐτοὺς ἡ σκέψις δὲν εἶναι πλέον εἰδική, αὐτόνομος καὶ αὐθύπαρκτος, ἐνέργεια τῆς ψυχῆς· χρησιμεύει μᾶλλον διὰ τὴν φωτίση τὴν πίστιν καὶ τὴν πράξιν—εἶναι εἰς τὸ βάθος καὶ πίστις καὶ πράξις. Διὰ τοῦτο, καὶ ἐκεῖνος πού ἀσκεῖ τὸ φιλοσοφεῖν καὶ ὄχι τὴν φιλοσοφίαν ὡς πρὸς τὰ προβλήματα τῆς Ζωῆς, ὁμιλεῖ μοιραίως διὰ τὸν ἑαυτὸν του: "Ὅχι πάντοτε διὰ τὸ τί εἶναι, πολλάκις διὰ τὸ τί θέλει νὰ εἶναι, τί ἡμπορεῖ νὰ εἶναι· Ὅμιλεῖ διὰ τὸ νόημα τῆς ζωῆς του: τῆς ζωῆς πού ζῆ ὡς πραγματικότητα, τῆς ζωῆς πού ζῆ ὡς ἰδανικόν, ὡς πόθους καὶ ὄνειρα.

Βεβαίως ἔτσι τὸ φιλοσοφεῖν ἐπὶ τῆς Ζωῆς προσλαμβάνει ἓνα χαρακτήρα ὑποκειμενικόν—καλύτερα θὰ ἔλεγα: προσωπικόν. Ἄλλὰ μήπως νοεῖται καὶ Ζωὴ χωρὶς ἓνα ὑποκειμενικόν κέντρον, τὸ ὁποῖον νὰ τὴν ζῆ καὶ πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ σχετίζη τὰ γεγονότα τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου κάθε ἄνθρωπος; Ἄλλωστε τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς δὲν τὸ εὗρηκεν ἡ φιλοσοφία, ὡς ἡ ἀντικειμενικὴ μέθοδος πρὸς εὔρεσιν καὶ διατύπωσιν τῆς ἀληθείας. Τὸ εὗρηκαν οἱ φιλοσοφοῦντες—καὶ φυσικὰ εὗρηκαν ὄχι ἓνα, ἀλλὰ πολλαπλᾶ, διαφορετικά, ἀντιμαχόμενα πολλάκις νοήματα τῆς Ζωῆς. Αὐτοὺς τοὺς διαφόρους τύπους τοῦ Νοήματος τῆς Ζωῆς θὰ ἠθέλα νὰ σᾶς παρουσιάσω, ὅσον μοῦ εἶναι δυνατὸν περισσότερον συγκεκριμένα, περισσότερον ζωντανά· εἰς τοὺς τύπους αὐτοὺς θὰ προσπαθῆσω νὰ σᾶς τὸ δείξω μᾶλλον, παρὰ νὰ σᾶς τ' ἀποδείξω. Ὁ καθένας σας τότε θὰ βοηθηθῆ νὰ γνωρίση, νὰ συνειδητοποιήση τὸν ἑαυτὸν του, θὰ φιλοσοφήσῃ ἐπὶ τῆς ζωῆς του, θὰ προχωρήσῃ ἔτσι ἀπὸ τὴν Ζωὴν ὡς πραγματικότητα, ὅπως τὴν ζῆ, εἰς τὴν Ζωὴν ὡς σκέψιν, ὅπως τὴν συνειδητοποιεῖ: ἀπὸ τὸν Βίον εἰς τὸν Λόγον. Ἄλλὰ δὲν θὰ λησμονῆ, ὅτι βίος εἶναι καὶ ὁ Λόγος, ἓνας βίος ὅμως νοητικῶς κεκαθαυμένος, μ' ἐσωτερικὴν ἐνότητα καὶ συνοχήν, μὲ σαφῆ ἐπίγνωσιν καὶ διάκρισιν τῶν μέσων καὶ τῶν σκοπῶν.

Εἰς αὐτὸ θὰ χρησιμεύσουν μερικαὶ θεωρητικαὶ μᾶλλον ἀναπτύξεις τοῦ περιεχομένου, πού δίδομεν εἰς τὸν ὅρον Νόημα τῆς Ζωῆς—θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν εἰς τὸ σημερινὸν μάθημα—διὰ τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ πρόβλημα τῆς Εὐτυχίας καὶ τῆς Δυστυχίας—αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ θέμα τοῦ δευτέρου μαθήματος. Κατόπιν θ' ἀκολουθήσῃ ἡ συνθετικὴ παρουσίασις τῶν διαφόρων τύπων τῆς Ζωῆς, ὅπως τὰς προσφέρει ἡ πραγματικότης. Φυσικὰ δὲν ἐξαντλοῦνται ἔτσι τὰ θέματα, πού πραγματεύεται ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς, οὔτε θὰ ἦτο δυ-

νατὸν ἄλλωστε νὰ τὰ ἐξαντλήσωμεν ἐντὸς τριῶν μαθημάτων. Εἶναι μία ἐκλογή θεμάτων, ἐκείνων τὰ ὅποια πιστεύω πὼς θὰ εἶχαν ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τοὺς ἰδιαιτέρους σκοποὺς, πὺ ἐπιδιώκει ἡ Σχολὴ τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας.

Πρωτύτερα ὅμως νὰ μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ θέσω τὸ ἐρώτημα : Τί σημασίαν ἢμπορεῖ νὰ ἔχη διὰ τοὺς ἐργάτας τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας ἡ φιλοσόφησις αὐτή ; Θὰ δικαιολογηθῆ ἔτσι ἐκ τῶν προτέρων καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον προτίθεμαι νὰ ἐξετάσω τὸ θέμα μου.

Τῆς ἐποχῆς μας ἡ τάσις (ιδίως εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κοινωνικὴν δρασιν, καὶ φυσικὰ τὴν περισσότερον ὁρατὴν καὶ συγκεκριμένην ἐκδήλωσίν της : τὴν δρασιν τὴν κρατικὴν) ἢμπορεῖ νὰ ἐκφρασθῆ εἰς ὄρισμένους συντόμους χαρακτηρισμοὺς : ὀργάνωσις, μέθοδος, σύστημα, στατιστικὴ, ὀρθολογισμὸς (rationalisation). Εἰς τὸ ἐμπόριον, τὸ ἐσωτερικὸν καὶ τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τὴν γεωργικὴν παραγωγὴν, εἰς τὴν βιομηχανίαν, γενικῶς εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν, ἔχει κυριαρχήσει ἀπολύτως ἡ ἀρχὴ αὐτή. Τὸ ἴδιον εἰς τὴν διοίκησιν καὶ τὴν ρύθμισιν τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, τὸ ἴδιον εἰς τὴν δημοσίαν ὑγείαν, εἰς τὴν ἀγωγὴν καὶ παιδείαν, ἡ ὅποια ὀλοένα γίνεται περισσότερον κρατικὴ, περισσότερον ἄρα ὀργανωμένη. Ἀκόμη καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τείνει νὰ μονοπωληθῆ ἀπὸ ὀργανισμοὺς μὲ μεγάλα μέσα καὶ μὲ συστηματικὴν κατανομήν της ἐργασίας (Ἀκαδημίαι, Ἐργαστήρια, Ἰνστιτοῦτα κλπ.), δὲν λείπουν δ' αἱ προσπάθειαι νὰ «ὀργανωθῆ» ἀκόμη καὶ ἡ λογοτεχνικὴ καὶ ἡ ἄλλη καλλιτεχνικὴ παραγωγὴ, ἢ κατ' ἐξοχὴν ἐλευθέρᾳ δημιουργικῆ προσπάθειᾳ τοῦ ἀνθρώπου, μὲ εἰδικὰ ἰδρύματα : ταμεῖα, ἐπιμελητήρια καὶ ἄλλα μέσα ὀμαδικῆς, δηλ. κατὰ βάθος ἀριθμητικῆς ἐνεργείας.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτὰς δὲν εἶναι μόνον φυσικόν, ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένον νὰ ὀργανωθῆ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐπίσης καὶ ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια ὡς μέρος τῆς κρατικῆς δράσεως, σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς ὀρθολογιστικῆς συστηματοποιήσεως· νὰ καταρτισθοῦν ἀκριβεῖς καὶ λεπτομερεῖς στατιστικαὶ τῶν διαφόρων ἐκδηλώσεων τῆς Δυστυχίας· νὰ μελετηθοῦν οἱ παράγοντες, καὶ νὰ εὑρεθοῦν τὰ τεχνικὰ μέσα, μὲ τὰ ὅποια θὰ ἐξουδετερωθοῦν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ παράγοντες αὐτοὶ νὰ συστηματοποιηθῆ ἢ κατὰ τρόπον ἀναρχικόν ὡς τώρα καὶ ἄσκοπον ἀντιμετώπισις τῶν κοινωνικῶν πληγῶν· νὰ εἰσαχθῆ ἡ ἀπαραίτητος κατανομὴ τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μαζὶ καὶ ὁ συντονισμὸς της, κλπ. Θὰ ἢμποροῦσε μάλιστα κανεὶς νὰ ἐκφράσῃ τὴν λύπην του, ὅτι τόσο ἀργὰ ἐσκέφθη τὸ Κράτος νὰ προβῆ εἰς ὅ,τι ἡ ἀμεσος

παρατήρησις καὶ τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλων ἔθνων ἐπέβαλλεν ἐνωρίτερα νὰ γίνῃ. Ἡ ἀνάγκη τῆς συστηματοποιήσεως εἶναι τόσο προφανής, τ' ἀποτελέσματα τῆς εἰς τὰς ἄλλας χώρας τόσο ἐκδηλα—καὶ εἶν' ἐκδηλα, διότι ὁμιλοῦν μὲ τὴν γλῶσσαν τῶν ἀριθμῶν, τὴν ὁποίαν ἐννοοῦν, ἢ μᾶλλον φαντάζονται πὼς ἐννοοῦν (κατὰ βάθος εἶναι ἡ δυσμαθεσττέρα γλῶσσα) ὅλοι—ὥστε δὲν χρειάζεται ἰδιαιτέραν συνηγορίαν τὸ πρᾶγμα. Πολὺ ὀλιγώτερον θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ τολμήσῃ νὰ τ' ἀμφισβητήσῃ.

Ἐκεῖνο ποῦ χρειάζεται κάποια ἀνάπτυξιν ἐδῶ, εἶναι κάτι ἄλλο: τί χρειάζεται εἰς μίαν τεχνικῶς ὀργανωμένην Κοινωνικὴν Πρόνοιαν ἢ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς, ἢ γνῶσις γενικῶς τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ; Οἱ πεινασμένοι χρειάζονται ψωμί, οἱ ἀνεργοὶ ἐργασίαν, οἱ ἄρρωστοὶ χρειάζονται νοσοκομεῖα καὶ περίθαλψιν, οἱ πτωχοὶ χρηματικὴν ἐνίσχυσιν—καὶ ὅλ' αὐτὰ χρειάζονται διοικητικῶς καὶ οἰκονομικῶς ὀργανωμένην ἀντιμετώπισιν. Εἰς ὅλ' αὐτὰ τί λόγον ἔχει ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς; Πρὸ πάντων τί χρειάζεται ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς εἰς μίαν τεραστίαν προσπάθειαν, ἢ ὁποία ὑποχρεωμένη εἶναι (ἀκριβῶς διότι ἔχει τόσο τεραστίας διαστάσεις καὶ τόσο πολυσύνθετος εἶναι) ν' ἀσχολῆται μὲ ἀριθμοὺς καὶ μὲ ποσά: τόσοι ἄρρωστοι—τόσα κρεβάτια, τόσοι ἀνεργοὶ—τόσαι μερίδες φαγητοῦ κλπ. Ἀσφαλῶς ὄχι—καὶ θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰ παραδείγματα ἄλλων λαῶν (ἰδιαιτέρως θ' ἀνέφερε τοὺς Ἀμερικανούς), οἱ ὁποῖοι ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν ἀριθμητικῶς καὶ τεχνικῶς αὐτόχρημα καταπληκτικὰ ἔργα Κοινωνικῆς Πρόνοιας, χωρὶς προσπάθειαν φιλοσοφικῆς ἐμβαθύνσεως εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης Δυστυχίας.

Ἄλλ' ἀκριβῶς τὰ ἴδια παραδείγματα θὰ ἤμποροῦσε κανεὶς νὰ ἐπικαλεσθῇ ὡς ἀπόδειξιν, ὅτι παρόμοιος τρόπος Κοινωνικῆς Πρόνοιας ἠμπορεῖ στατιστικῶς νὰ ἐπιτελῇ θαύματα, ἠμπορεῖ νὰ ἐπιτυχάνῃ ἐξωτερικὰ ἀποτελέσματα κτυπητά, ἠμπορεῖ νὰ αἴρῃ πλῆθος ἐξωτερικὰς ἐκδηλώσεις τῆς Δυστυχίας, πολλάκις ἀκόμη καὶ τοὺς ἐξωτερικοὺς τῆς παράγοντας—τὴν ἰδίαν τὴν Δυστυχίαν δὲν συλλαμβάνει εἰς ὅ,τι βαθύτερον παρουσιάζει. Ποῖος θὰ ἤμποροῦσε νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτ' οἱ ἄνθρωποι εἰς τὴν Ἀμερικὴν μὲ τὰς προτύπους ὀργανώσεις Κοινωνικῆς Πρόνοιας εἶν' ὀλιγώτερον δυστυχεῖς, ἐκεῖνοι ποὺ δίδουν καὶ ἐκεῖνοι ποὺ δέχονται τὴν ὑποστήριξιν των;

Καλὴ βεβαίως εἶναι ἡ ὀργάνωσις ἢ τεχνικὴ—ὄχι καλὴ ἢ ἀπαραίτητος, ἀναπόφευκτος προϋπόθεσις κάθε σοβαρᾶς ἐνεργείας εἰς τὸ πεδῖον τῆς Κοινωνικῆς Πρόνοιας. Ἄλλὰ προϋπόθεσις μόνον, προωρισμένη νὰ συμπληρωθῇ, νὰ πάρῃ φλόγα καὶ παλμὸν καὶ

χρῶμα ἀπὸ κάτι ψυχικώτερον καὶ ἐσωτερικώτερον, καὶ διὰ τοῦτο ἀσύλληπτον εἰς ὀρθολογικὴν μεταχείρισιν, δυσκολοβόλευτον εἰς συστηματικὰ καὶ τεχνικὰ καλούπια: ἀπὸ τὴν ἐξατομίκευσιν τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας. Ὅ,τι βαθμηδὸν ἀναγνωρίζεται εἰς τόσας ἐπιστήμας, π.χ. εἰς τὸ ποινικὸν δίκαιον μὲ τὴν ἐξατομίκευσιν τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς ποινῆς, ἢ εἰς τὴν ἱατρικὴν ὅπου κηρῦσσεται ἡ ἀρχὴ ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀσθένειαι ἀλλ' ἀσθενεῖς, τὸ ἴδιον πρέπει νὰ μὴ λησμονῆται ποτέ ἀπὸ τὸν ἐργάτην τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας—τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἀποτελεῖ τοῦτο τὴν ρίζαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ψυχολογικῶς καὶ ἱστορικῶς ἀνεβλάστησεν ὅ,τι σήμερον ὡς κρατικὴ προσπάθεια ἐμφανίζεται. Δὲν ὑπάρχει κυρίως Δυστυχία, ὑπάρχουν δυστυχεῖς ἄνθρωποι. Ἐπομένως οἰαδήποτε τεχνικὴ ὀργάνωσις ἐναντίον τῆς Δυστυχίας δὲν ἀπαλλάσσει τὸν ἐργάτην αὐτῆς ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀντιμετώπιση κάθε περίπτωσιν ἑνὸς ἀνθρώπου δυστυχημένου, ἀπὸ ἀσθένειαν ἢ ἀπὸ ἀνέχειαν, ἀπὸ ἀνεργίαν ἢ ἀπὸ κοινωνικὴν μείωσιν, ὡς μίαν περίπτωσιν αὐτοτελεῆ. Εἰς κάθε δὲ περίπτωσιν οἱ παράγοντες τῆς Δυστυχίας, οἱ ἴδιοι γενικοὶ παράγοντες, ἐμφανίζονται μὲ διαφορετικὸν τόνον ἐνεργοῦντες, καὶ αἱ ἐκδηλώσεις τῆς Δυστυχίας λαμβάνουν ἰδιαιτέραν ἐκάστοτ' ἀπόχρωσιν. Αὐτὸν τὸν τόνον καὶ αὐτὴν τὴν ἀπόχρωσιν πρέπει νὰ συλλάβῃ ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος θὰ ἤθελε νὰ προχωρήσῃ πέραν ἀπὸ τὴν ἀπλῆν καὶ πρόχειρον ἱκανοποίησιν ὑλικῶν ἀναγκῶν, καὶ ἄρα πέραν ἀπὸ κάτι πρόσκαιρον, πρὸς τὴν ρίζαν καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρωπίνου πόνου.

Διότ' οἱ ἄνθρωποι δὲν εἰν' ἀριθμοὶ στατιστικῆς, οὔτε ποσά. Καὶ ὁ κατώτερος ἀκόμη ἄνθρωπος, καὶ ἐκεῖνος ποὺ ἀποτελεῖ ἓνα μέλος τοῦ ἀνωνύμου κοπαδιοῦ, ἀποτελεῖ ταυτοχρόνως ἓνα ἐγώ, ἓν αὐτοτελές, μοναδικὸν κέντρον ὑπάρξεως, ζωῆς, αἰσθημάτων, εὐτυχίας.

Κάθε ἀνθρωπίνη ζωὴ, καὶ ἡ περισσότερον ταπεινὴ καὶ ἄσημος, ἀποτελεῖ τὸ Α μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ ψυχικὰς περιπετείας, ἡ ὁποία δὲν ἔχει ἐπέκτασιν πρὸς τὰ προτοῦ, ἢ ὁποία δὲν θὰ ὑπάρξῃ ποτέ κατόπιν ἔτσι ἀκριβῶς. Κάθε ἄνθρωπος κρύβει μέσα του ἓνα νέον, προσωπικὸν καὶ ἰδιαίτερον φύσημα τοῦ Δημιουργοῦ του, καὶ ζῆ τὸν ἐσωτερικὸν του κόσμον σὰν ἓν αὐθύπαρκτον καὶ αὐτόνομον πλανητικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀναλογίαν μόνον, καὶ μόνον ἀπὸ τὴν σκοπιὰν τοῦ ἰδικοῦ του κέντρου, τοῦ ἰδικοῦ του ἐγώ, ἠμπορεῖ νὰ συλλάβῃ τὰ πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ἀτόμων.

Τὸ κέντρον αὐτὸ τ' ὀνομάζομεν ψυχὴν, ἀλλὰ σημασίαν δὲν ἔχ' ἢ ὀνομασίαν σημασίαν ἔχ' ἢ ἐπίγνωσις τῆς ἀπολύτου

μοναξιᾶς, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι καταδικασμένη ἡ ψυχὴ αὐτή· σημασίαν ἔχει ἀκόμη ἢ διαπίστωσις, ὅτι μόνον ὡς ψυχὴ ἠμποροῦμεν νὰ πλησιάσωμεν κάπως πρὸς τὸ ἐγὼ τοῦ ἄλλου, ὡς ψυχὴ πρὸς ἀπλώνεται τόσον, ὥστε νὰ ἠμπορῇ νὰ χωρέσῃ, προσωρινῶς ἔστω, καὶ ἐνὸς ἄλλου τὸ ἐγὼ. Καὶ τὴν ψυχὴν μόνον τῆς ψυχῆς ἢ γλώσσα, τὸ τραγοῦδι μᾶλλον, τὴν ἀναπαύει.

Ὅχι λοιπὸν ὡς ἀριθμὸν ψυχρᾶς στατιστικῆς, ἀλλ' ὡς ἀτομικότητα αὐθόρακτον, ὡς ἓνα ἐγὼ, ἠμποροῦμεν νὰ πλησιάσωμεν ἀληθινὰ τὸν ἄνθρωπον, ἰδιαιτέρως τὸν δυστυχισμένον—ἀκριβῶς διότι ἡ δυστυχία αὐξάνει τὴν εὐαισθησίαν του, πολλάκις μέχρι βαθμοῦ παθολογικοῦ ἀναγκάζει, θαρρεῖς, τὸν ἄνθρωπον νὰ ὀχυρωθῇ ἀποκλειστικώτερος μέσα εἰς τὸν μόνον ἀπόρθητον ἀπόκάθ' ἐξωτερικῆν ἐπίρρησαν προμαχῶνα ποὺ τοῦ μένει, εἰς τὸ ἐσωτερικόν του ἐγὼ.

Διότ' ἡ Δυστυχία εἶναι κατὰ βάθος καὶ πάντοτε φαινόμενον ψυχικόν—ποτέ ὑλικόν. Τὸ πρᾶγμα θὰ φανῇ παράξενον, παράξενον ἀκόμη καὶ εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι τὴν ὑποφέρουν, ἀκριβῶς διότι δὲν εἶχαν τὸν καιρὸν καὶ τὴν ἄνεσιν νὰ τὴν ἐξετάσουν βαθύτερα.

Τὸ νὰ εἶναι κανεὶς ἄρρωστος, θὰ ἦτον ἐν ἀπλοῦν φυσικὸν φαινόμενον, ποὺ δὲν ἔχει κοινωνικὴν σημασίαν. Δυστυχὴς γίνεται ὁ ἄρρωστος, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ λαμβάνει ψυχικῶς ἐπίγνωσιν τῆς ἀσθενείας του, ἀπὸ τῆς στιγμῆς ποὺ κρίνει τὴν πάθησίν του: τὰ αἷτια καὶ οἱ παράγοντές της (ἂν πταίει ὁ ἴδιος ἢ ἄλλος, ἢ οἱ κοινωνικοὶ ὄροι τῆς ζωῆς του), ἡ σημασία ποὺ ἔχει ἢ ὑγεία του διὰ τὴν ἀποστολήν του εἰς τὸν κόσμον, διὰ τοὺς δεσμοὺς ποὺ τὸν δένουν με τοὺς ἄλλους, ἢ αἰσιοδοξία καὶ ἢ πίστις, ἢ καρτερία ἢ ἢ συντριβὴ με τὴν ὁποίαν ἀντιμετωπίζει τὸ νόσημα καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ θανάτου, ὁ ἔρως πρὸς τὴν ζωὴν ἢ πρὸς τὸν θάνατον, ἢ σημασία τῆς ἀσθενείας κλπ.—ὅλ' αὐτὰ στοιχεῖα ψυχικά, στοιχεῖα μᾶλλον ἠθικά, ἀφοῦ συνδέονται με τὸ βαθύτερον νόημα τῆς μοίρας του εἰς τὸν κόσμον, εἶναι οἱ τεχνικῶς ἀσύλληπτοι, ἀλλ' οὐσιαστικῶς σημαντικώτατοι συντέλεσταί τῆς ἀσθενείας ὡς κοινωνικοῦ φαινομένου. Ὅστις τ' ἀγνοεῖ, θεραπεύει ἴσως τὸ νόσημα—ἂν τὸ θεραπεύῃ· διότι κατὰ βάθος καὶ ἡ σωματικὴ ὑγεία εἶναι κατὰ ἦθ οἷο τοῦλάχιστον ιδιότης ψυχικῆ—τὴν δυστυχίαν δὲν τὴν θεραπεύει, Κοινωνικὴ Πρόνοια ν δὲν ἐξασκεῖ.

Τὸ ἴδιον συμβαίνει με τὸ φαινόμενον τῆς ἐνδείας. Ὁ κόσμος νομίζει, ὅτ' ἡ δυστυχία τοῦ ἐνδεοῦς εἶναι ζήτημα ποσότητος τροφῆς: τόσα χρειάζεται, τόσα πρέπει νὰ τοῦ δοθῶν. Λησμονεῖ, ὅτι

εἰς τὸ «χρειάζεται» (τὸ ὁποῖον ἄλλωστε εἶναι σχετικόν) κρύπτει ἓνα πλῆθος ἀσταθμῶν παραγόντων, ψυχικῶν καὶ ἠθικῶν. Λησμονοῦν, ὅτ' ἠμπορεῖς νὰ τρώγῃς ὀλίγον καὶ νὰ εἶς εὐτυχισμένος. Λησμονοῦν, ὅτι κανεὶς δὲν γογγύζει μονίμως καὶ κανένας πρὸ παντὸς δὲν σκοτώνεται καὶ δὲν ἐπαναστατεῖ, διὰ νὰ τρώγῃ 100 δράμια ψωμί περισσότερον. Ἡ πείνα, πὺ εἶναι παράγων δυστυχίας καὶ παράγων κοινωνικῆς ἀναστατώσεως, εἶναι κυρίως π ε ἰ ν α δ ι κ α ι ο σ ὕ ν η ς: εἶναι ἡ συναίσθησις, ὅτ' ὑποφέρεις χωρὶς νὰ πρέπη, χωρὶς νὰ τὸ ἀξίως, εἶναι ἡ ἀγανάκτησις διὰ τὴν ἠθικὴν ταπείνωσιν, εἰς τὴν ὁποῖαν ἀναγκάζεσαι νὰ καταφύγῃς, διὰ νὰ ἐξασφαλίσης τὴν πενιχρὰν αὐτὴν συντήρησιν, εἶναι ὁ σπαραγμὸς ὅταν βλέπῃς παιδιὰ καὶ γέροντας νὰ πεινοῦν καὶ νὰ πονοῦν, νὰ στεροῦνται καὶ ν' ἀδικοῦνται ὅταν βλέπῃς, ὅτ' ὑπάρχουν ἄνθρωποι, ἰδίως γυναῖκες, οἱ ὁποῖοι, διὰ νὰ κερδίσουν τὸ ψωμί των, δὲν ἐργάζονται ἀλλὰ ἐξευτελίζονται, ἢ μᾶλλον ἐργάζονται μαζί καὶ ἐξευτελίζονται, πολλάκις εἰς ὅ,τι πολυτιμότερον, εἰς ὅ,τι προσωπικώτερον ἔχουν: εἰς τὰ ὁρμήματα τῆς ἀγάπης των. Ἡ πείνα γίνεται δυστυχία, ἀπὸ τὴν στιγμὴν πὺ θὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν ἠθικὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, ἀπὸ τὴν στιγμὴν πὺ θὰ γίνῃ φαινόμενον ἠθικόν. Καὶ ὄχι μόνον ἡ πείνα· κάθε στέρησιν καὶ κάθε πόνον αἰσθάνεται ὁ ἄνθρωπος ὡς δυστυχίαν, ἐφ' ὅσον κρίνει, ὅτι δὲν εἶναι στέρησις ἠθικῶς ἀναγκαία, δὲν εἶναι πόνος δημιουργικός.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ὅμως πὺ τὸ φαινόμενον τῆς Δυστυχίας κρίνεται ὡς φαινόμενον κυρίως ἠθικόν, δὲν ἠμπορεῖ πλέον ν' ἀντιμετωπισθῇ στατιστικῶς, τοῦλάχιστον ὄχι μόνον στατιστικῶς καὶ τεχνικῶς—ὅσον καὶ ἂν τὰ τεχνικὰ καὶ τὰ στατιστικὰ ἐπιτεύγματα παρουσιάζονται κτυπητότερα. Διότι ὅπου ὑπάρχει ἠθικὴ κρίσις, ἐκεῖ προῦποτίθεται καὶ μία ἠθικὴ συνείδησις, ἡ ὁποῖα τὴν ἐκφέρει, ἓνα προσωπικὸν κέντρον προαιρέσεως καὶ πράξεως, πὺ κρίνει, ἓνα ἄλλο, πὺ κρίνεται. Καὶ προαίρεσιν δὲν ἔχουν τὰ νούμερα.

Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐπιβάλλεται πάντοτε ἡ ἐξατομίκευσις τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας, καὶ ἐπομένως καὶ ἡ ἀντιμετώπισις τῆς Δυστυχίας ἀπὸ τὴν πλευρὰν τὴν ἀτομικὴν (τὴν προσωπικὴν καλύτερα), ὡς συγκατάβασις πρὸς τὴν ψυχὴν, πρὸς τὰ διάφορα ἐγὼ τῶν ἀδικημένων τῆς Ζωῆς. Εἶδεμή, ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια δὲν θὰ θεραπεύῃ τὴν Δυστυχίαν· θὰ θεραπεύῃ τὰς ἐξωτερικὰς τῆς μόνον ἀφορμὰς. Καὶ ἐπειδὴ αἱ ἀφορμαὶ αὗται δὲν εἶναι παρὰ ἓνας μόνον (καὶ ὄχι πάντως ὁ κυριώτερος) ἀπὸ τοῦς παράγοντας τῆς Δυστυχίας—ἀφοῦ ἡ Δυστυχία μέσα μας κυρίως

έδρεύει, όπως μέσα μας και η Εύτυχία—τὸ ἔργον της θὰ περιορι-
σθῆ κατ'ἀνάγκην εἰς ἱκανοποίησιν ἀξιώσεων, αἱ ὅποιαι θ'αὐξάνουν
ὀλοένα περισσότερο, καθ' ὃ μέτρον ἐκάστοτε θὰ ἱκανοποιοῦνται.
Αὐτὸ εἶναι μοιραῖον—τὸ διεπίστωσεν ἤδη ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἕναν ἄλλον ἀκόμη λόγον χρειάζεται ν' ἀντιμε-
τωπισθῆ τὸ πρόβλημα τῆς Εὐτυχίας ἀπὸ τὴν προσωπικὴν του πλευ-
ράν. Ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια κηρύσσεται κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια
—καὶ τὸ κήρυγμα θεωρεῖται ἡ τελευταία λέξις τῆς ἐπιστήμης καὶ
τῆς... κοινοβουλευτικῆς δημοκρατίας—ὡς πρῶξις δικαιοσύνης, ἀποδό-
σεως δηλαδὴ πρὸς τὰς ἀπορωτέρας τάξεις ἐκείνου ποὺ αὐτοδικαίως
τοὺς ἀνήκει. Καὶ εἶναι πράγματι κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος πρῶ-
ξις δικαιοσύνης. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον πρῶξις δικαιοσύνης—
δηλαδὴ σχέσις νομικὴ, μὲ τὸν χαρακτῆρα τὸν ὑποχρεωτικὸν ποὺ
ἔχει καθε νομικὴ σχέσις. Εἶναι ταυτοχρόνως καὶ πρῶξις ἠθικὴ ἢ
πρῶξις ἐλευθέρως προαιρέσεως. Εἶδεμή, ἡ Κοινωνικὴ Πρόνοια θὰ
ἦτον ἀποκλειστικῶς ἕνα εἶδος φορολογίας καὶ θὰ ὑπηγορεύετο
μόνον ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν ἢ πολιτικὴν σκοπιμότητα· δὲν θὰ ἦτο
ψυχῶν ἐπαφή.

Τοιαύτη ὁμως ἀντίληψις, ἂν ἤθελεν ἐπικρατήσῃ ὀριστικῶς καὶ
ἀποκλειστικῶς, θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀπώλειαν οὐσιωδῶν ψυχικῶν
καὶ πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἀπώλειαν δι' ἐκεῖνον ποὺ δέχεται τὴν
προσφορὰν τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας: "Ὅταν πιστεύῃ, ὅτι τοῦ δί-
δουν ἀπλῶς ὅ,τι εἶναι νόμιμον καὶ δίκαιον, ὅ,τι ὁ νόμος προβλέπει,
ὅ,τι κατὰ βῆθος τοῦ ἀνήκει, χάνει ὁ ἄνθρωπος τὸ αἰσθημα τῆς εὐ-
γνωμοσύνης, πηγὴν πολυτίμων ἠθικῶν συγκινήσεων· χάνει τὸ αἰ-
σθημα τῆς ἐσωτερικῆς ἀνυψώσεως, ποὺ τοῦ χαρίζ' ἡ ἐπίγνωσις,
ὅτι παραστέκει κοντὰ του ἕνας ἄλλος ἄνθρωπος, ἕτοιμος καὶ ἱκα-
νὸς νὰ τὸν βοηθήσῃ, καὶ παραστέκει ὄχι ὡς ὑπάλληλος ἐπαγγελμα-
τικῶς ὑποχρεωμένος, ἀλλ' ὡς ἄνθρωπος, αὐτοπροαίρετος, κινούμε-
νος μόνον ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς καθαρῶς ἀνθρωπίνης ἀλληλεγγ-
γύης, ἀπὸ τὸν πόθον τῆς εὐτυχίας τοῦ εὐεργετεῖν. Καὶ εἶναι τό-
σον παρήγορον διὰ τὸν ἐπικουρούμενον νὰ αἰσθάνεται, ὅτι ἀδελ-
φώνεται διὰ τῆς εὐεργεσίας ἀκριβῶς ὁ δυστυχὴς αὐτὸς μὲ τὸν εὐ-
τυχέστερον, ὅτι προσφέρει καὶ αὐτὸς ὡς ἀντάλλαγμα πρὸς τὸν
εὐεργέτην του αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν χαρὰν!

Ἀπώλεια εἶν' ἐπίσης δι' ἐκεῖνον ποὺ δίδει. Ἡ συμβολὴ εἰς
τὴν Κοινωνικὴν Πρόνοιαν γίνεται καταβολὴ φόρου, τοῦ ὁποῦλου λη-
σιμονεῖται πολλάκις καὶ ὁ σκοπός, γίνετ' ἐκπλήρωσις νομικῶς καὶ
λογικῶς δικαιολογημένου, ἀλλὰ ψυχροῦ πάντοτε χρέους. Χάνει τὸν

χαρακτῆρα τῆς ἐλευθέρας ἀποφάσεως, τῆς αὐθορμήτου ἐκχύσεως πρὸς ἀγαθοεργίαν ὄχι ἐπιβαλλομένην ἔξωθεν μιᾶς ψυχῆς πληθωρικῆς εἰς ἀγάπην. Χάνεται τὸ αἶσθημα πὼς ἀναβαίνεις μὲ τὸ νὰ βοηθῆς ἀκριβῶς τοὺς ἄλλους ν' ἀναβοῦν. Χάνεται μία πηγὴ ἀνθρωπίνης στοργῆς, πού μόνον εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς εὐεργεσίας ἀναβλύζει : διότι δὲν εὐεργετεῖς μόνον ἐκεῖνον πού ἀγαπᾶς, διότι τὸν ἀγαπᾶς ἀγαπᾶς πολλάκις ἐκεῖνον πού εὐεργετεῖς, διότι τὸν εὐεργετεῖς.

Καὶ ὁ λειτουργὸς ἄρα τῆς Κοινωνικῆς Προνοίας δὲν πρέπει νὰ εἶν' ἓνας κοινὸς ὑπάλληλος, διεκπεραιωτῆς ἀπλοῦς ἑνὸς ἔργου, τὸ ὁποῖον ἐκτελεῖ εὐσυνειδήτως ἴσως ἀλλὰ μηχανικῶς, χωρὶς ἐσώψυχο ν συμμετοχὴν. Ἐνας ἄνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι, μὲ πλουσίαν ἑσωτερικὴν ζωὴν, ἔτοιμος καὶ ἱκανὸς νὰ συγκαταβῆ πρὸς συνάντησιν τῆς ψυχῆς ἐκείνου πού θέλει νὰ βοηθήσῃ, ἱκανὸς ν' ἀντιληφθῆ καθε ἄνθρωπον ὡς αὐτοτελὲς καὶ αὐτόνομον κέντρον ζωῆς, ὡς ἓνα ἐγὼ μὲ τ' ἀτομικά του προβλήματα, τὴν ἀτομικὴν του προοπτικὴν τῆς Ζωῆς, τὴν ἀτομικὴν του δυστυχίαν. Ἀλλὰ τὴν ψυχὴν τοῦ ἄλλου δὲν θὰ ἐννοήσῃ ποτέ, ἂν δὲν ἔχη ἐννοήσει ἤδη τὴν ἰδικὴν του ψυχὴν εἰς ὅ,τι προσωπικώτερον ἔχει.

Ἐδῶ κεῖται ἡ χρησιμότης τῆς Φιλοσοφίας τῆς Ζωῆς, ἡ χρησιμότης τῶν σκέψεων, τὰς ὁποίας προτίθεμαι νὰ σᾶς παρουσιάσω εἰς τὰ τρία μου μαθήματα.

I

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Σὰν φιλόλογος πού εἶμαι, ἀρχίζω ἀπὸ τὸν καθορισμὸν τῆς ἀκριβοῦς σημασίας τῶν δύο λέξεων: *Τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς*. *Νόημα* σημαίνει τὸ περιεχόμενον, τὴν σημασίαν, τὴν ἀξίαν ἢ καὶ τὸν σκοπὸν ἑνὸς πράγματος ἢ μιᾶς πράξεως. Ὄταν ὅλα τὰ μέλη ἑνὸς ἀντικειμένου, ὅταν ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους γεγονότα ἑνὸς συνθέτου φαινομένου ἐξετάζωνται ὡς πρὸς τὴν σχέσιν των πρὸς τὸ ὅλον καὶ τὴν λειτουργίαν των πρὸς ἐπίτευξιν ἑνὸς σκοποῦ συνολικοῦ, τότε λέγομεν ὅτι ζητοῦμεν τὸ νόημα τοῦ ἀντικειμένου ἢ τοῦ γεγονότος ἐκείνου. Μία φράσις π. χ. ἔχει νόημα, ὅταν ὅλων τῶν λέξεων αἰσημασῖαι συνεργάζωνται εἰς ἀποτελέσιν ἑνὸς ἐνιαίου συνολικοῦ περιεχομένου. Τὸ ἴδιον ἓνας ὀργανισμὸς, τὸ ἴδιον μία μηχανὴ π. χ. Πάντοτε ὑπόκειτ' ἓνα περιεχόμενον καὶ μία ἀξία, ἀξία ἰσχύουσα ἴσως διὰ τὸν νοοῦντα, διὰ πολλοὺς ἢ δι' ὀλίγους, ἢ ἰσχύουσα καθ' ἑαυτὴν ἀπολύτως—αὐτὸ εἶν' ἄλλο ζήτημα. Ὅπωςδήποτε νόημα

ἔχει ἓνα πρᾶγμα, ἀπὸ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἠμποροῦμεν νὰ τὸ συνδέσωμεν πρὸς μίαν ἀξίαν, διανοητικὴν, οικονομικὴν, ἠθικὴν, αἰσθητικὴν, θρησκευτικὴν κλπ. Ἔτσι συχνὰ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ὡς συνώνυμον τοῦ ἀξία, καὶ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς συμπίπτει πολλάκις μὲ τὴν ἀξίαν τῆς Ζωῆς.

Ἀντιθέτως ἡ λέξις ΖΩΗ εἶν' ἐξαιρετικὰ πολυσήμαντος. Ἡμπορεῖ π. χ. νὰ ληφθῆ ὑπὸ τὴν βιολογικὴν τῆς ἔννοιαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν θάνατον, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς ὅλα τὰ ὄργανικὰ ὄντα καὶ ἐκδηλώνεται εἰς τὰς δύο θεμελιώδεις ὄργανικὰς λειτουργίας: τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἡ καὶ ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴν τῆς σημασίαν, ὡς ἓνα θεμελιῶδες φαινόμενον μέσα εἰς τὸ σύμπαν. Ἐπίσης ὡς ζωὴ κοινωνικὴ, εἴτε ὑπὸ τὴν συνήθη χρῆσιν τῆς καθημερινῆς συμβιώσεως ἀνθρώπων, εἴτε καὶ ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν μορφήν τῆς πολιτισμένης ζωῆς—πάντοτε ὅμως ὡς ἓνα φαινόμενον ὁμαδικόν.

Ἐπ' αὐτὰς τὰς ἐννοίας δὲν χρησιμοποιοῦμεν τὸν ὄρον Ζωή, ὅταν ὁμιλοῦμεν διὰ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς. Ζωὴ λαμβάνει' ἐδῶ ὡς ἔννοια ἠθικὴ: ὄχι ὡς ἄμεσος πραγματικότης ποὺ μᾶς περιβάλλει, ἀλλ' ὡς ἰδέα, ὡς ὁ ἀντικατοπτρισμὸς ποὺ ἀφήνει ἡ πραγματικότης τῆς Ζωῆς, τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ τῆς κοσμολογικῆς, μέσα εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὄντος ἠθικοῦ. Ὄταν ζητοῦμεν τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, δὲν ζητοῦμεν τὸ νόημα τοῦ ζῆν ἀπλῶς—αὐτὸ δὲν ἔχει ἴσως νόημα, ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἴσως εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα: διατί ὑπάρχει τὸ βιολογικὸν φαινόμενον Ζωή; τὸ πολὺ θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἐξετασθῆ τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεώς της. Ζητοῦμεν τὸ νόημα τοῦ εἶναι ζῆν, ζητοῦμεν δηλαδὴ νὰ καθορίσωμεν τὰς ἀξίας ἐκεῖνας, τῶν ὁποίων ἡ πραγματοποίησις χαρίζει περιεχόμενον εἰς τὴν Ζωὴν καὶ τὴν καθιστᾷ βιωτὴν, τὴν ἀναβιβάζει ἀπὸ φαινόμενον βιολογικόν, κοινὸν καὶ εἰς τὰ σκουλήκια τῆς γῆς, εἰς φαινόμενον ἠθικόν, ἀποκλειστικῶς ἀνθρώπινον.

Συνείδησιν λαμβάνει ὁ ἄνθρωπος τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς του κυρίως εἰς τὰς ἠθικὰς συγκρούσεις, ἐκεῖ ὅπου εὐρίσκεται ὑποχρεωμένος νὰ διαλέξῃ μεταξὺ δύο ἀποφάσεων, μεταξὺ δύο ἀγαθῶν ἢ δύο κακῶν. Ἡμπορεῖ νὰ διαλέξῃ σύμφωνα μὲ τὰ θέληγῆτρα ἢ τὴν ἔξωτερικὴν ἀναγκαιότητα ποὺ τοῦ παρουσιάζει τὸ καθένα, καὶ τότε θὰ ἔχωμεν ἀπλῆν προτίμησιν, τῆς ὁποίας τὸ κύρος εἶναι καὶ χρονικῶς καὶ περιπτωσιολογικῶς περιορισμένον. Ἄν ὅμως διαλέξῃ σύμφωνα μὲ μίαν ἱεραρχικὴν διαβάθμισιν ἀξιῶν, τὴν ὁποίαν ἔχει

ἤδη, συνειδητὴν ἢ ἀνεπίγνωστον, χαράξει μέσα του ὁ ἴδιος, καὶ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν πάντοτε διαλέγει, ἢ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ διαλέγη, διότι τῆς ἀποδίδει σημασίαν ἀπολύτου κριτηρίου—ἂν εἰς τὴν προτίμησιν αὐτὴν κυριαρχῇ ἡ σκέψις, ὅτι τὸ προτιμώμενον εἶναι καὶ τὸ ἀντικειμενικῶς (ἀντικειμενικῶς φυσικᾶ δι' αὐτὸν) προτιμητέον, τότε ἔχομεν προτίμησιν συμφώνως μὲ τὸ νόημα, ποῦ δίδει κανεὶς εἰς τὴν ζωὴν του.

Ἔτσι τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς προβάλλει ὡς κάτι συνθετικώτερον, ὀλοκλήρωτικώτερον ἀπὸ τὴν ἐπὶ μέρους προτίμησιν, ἀφοῦ ρυθμίζει (ἢ πρέπει νὰ ρυθμίξη) ὅλας καὶ πάντοτε τὰς προτιμήσεις. Ὡς κάτι ἐπίσης μακρινώτερον ἀπὸ τὰς ἐπὶ μέρους προτιμήσεις· διότι δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ ἐκάστοτε παρὸν, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς σκοποὺς εὐρύτερους, ποῦ ἀπλώνονται εἰς μακροτέραν χρονικὴν ἔκτασιν, κρίνονται μὲ μεγάλην προοπτικὴν, καὶ περιλαμβάνουν (κατὰ θεωρίαν τοῦλάχιστον) εἰς ἐνότητα, συνεχομένην καὶ χρονικῶς καὶ λογικῶς, ὀλοκλήρον τὴν συνειδητὴν ζωὴν τοῦ ἐγώ· παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον. Ἔχει ἐπίσης ἓνα χαρακτῆρα τελικώτερον· ἀφοῦ ὅλ' οἱ ἐπὶ μέρους σκοποὶ τῆς συνειδητῆς τοῦλάχιστον ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλα τὰ μερικὰ κριτήρια, μὲ τὰ ὁποῖα κρίνει ὅσα τοῦ συμβαίνουν χωρὶς τὴν ἐνέργειάν του, ἀνάγονται τελικῶς εἰς αὐτό, καὶ σύμφωνα μ' αὐτὸ ρυθμίζονται τελικῶς ἢ πρέπει νὰ ρυθμίζονται.

Δι' αὐτὸ καὶ ἡ σύγκρουσις, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀνακύπτει ἢ εἰς τὴν ὁποίαν συνειδητοποιεῖται τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, ἔχει τὸν χαρακτῆρα ὄχι ἀπλῆς εὐδιαγνώστου συγκρούσεως μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ὄχι περιπτώσεως μερικῆς. Εἶναι σύγκρουσις μὲ γενικώτερον χαρακτῆρα—καὶ ἄς μὴν ἔχη ἀκόμη ἐμφανισθῇ εἰς συγκεκριμένην περίπτωσιν. Ἔχει κάτι ἀπὸ τὸ περίπλοκον καὶ ἐπώδυνον μᾶς συγκρούσεως τραγικῆς. Εἶναι ἡ τραγωδία τῆς μοίρας κάθε ἀνθρώπου καὶ ἡ τραγωδία τοῦ χαρακτῆρος του, ἀπὸ τὰς ὁποίας γεννᾶται, ὡς διὰ προστριβῆς, ἡ φωτεινὴ ἐπίγνωσις τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς του.

Εἰς τὴν πρώτην ὁ ἀνθρώπος εὐρίσκεται ὑποχρεωμένος ν' ἀκολουθήσῃ ἓνα καὶ μόνον δρόμον τῆς ἐξωτερικῆς του ζωῆς μεταξὺ πολλῶν, ἐνῶ ἀναγνωρίζει πλήρως, ὅτι καὶ ὁ δρόμος ποῦ ἐδιάλεξε τὸν ὁδηγεῖ ὄχι μόνον πρὸς δυσκολίας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἁμαρτίας πολλάς, ἐνῶ εἶναι βέβαιος ὅτι καὶ οἱ δρόμοι, ποῦ ἀφῆκεν ὡς ὀλιγότερον ἀγαθοῦς, ἔχουν ἓνα πλῆθος ὠραιότητος καὶ ἀνυψώσεως τὰς ὁποίας χάνει τώρα ὀριστικῶς. Διότι τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν δὲν

παρουσιάζονται εἰς τὸν κόσμον ἄμεικτα μεταξύ των, ὥστε καὶ τὸ διάλεγμά των νὰ εἶναι πρᾶξις ἀπλῆ καὶ εὐκόλος. Ἀπεναντίας, εἰς κάθε κακὸν ὑπάρχει τόση πρόσμειξις ἀγαθοῦ, καὶ κάθε ἀγαθὸν συνεπάγεται πολλάκις τὴν παραίτησιν ἀπὸ τόσον πολυάριθμ' ἀγαθά, ὥστε νὰ εἶναι δυσχερὴς ἡ ἐκλογή καὶ ἡ ἀπόφασις ὀδυνηρά.

Εἰς τὴν τραγωδίαν τοῦ χαρακτῆρος πάλιν ἔχει ὁ ἄνθρωπος νὰ δώσῃ προτίμησιν μεταξύ διαφορετικῶν, ἀντιμαχομένων συνήθως, ὀρμημάτων καὶ ἀξιολογήσεων τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου, ὥστε ν' ἀπαρτίσῃ ἀπὸ τὸ ἐγὼ του κάποια ἐνότητα, μὲ συνέχειαν καὶ συνέπειαν τὴν ὁποίαν δὲν ἔχει τοῦτο ἐκ φύσεως. Καὶ ἐδῶ ἡ προτίμησις σημαίνει ψαλίδισμα καὶ ἐγκατάλειψιν πλήθους ἀγαθῶν, ἐνταφιασμὸν πόθων ἀπολύτως καθ' ἑαυτοὺς δικαιολογημένων αἰσθητικῶς ἢ ἠθικῶς, παραίτησιν καὶ στέρησιν ἀληθινῶν ἀπόψεων καὶ ὠραίων συγκινήσεων. Καὶ ἐδῶ θὰ θυσιάσῃς ὄχι ἀρνητικᾶς—θετικᾶς ἀξίας τοῦ ἐγὼ σου θὰ θυσιάσῃς (καὶ μὲ τί πόνον!), ἂν θέλῃς νὰ κατοχυρώσῃς τὴν ἐνότητά του, ἂν θέλῃς νὰ τὸ σώσῃς ἀπὸ τὰ μάταια μεταλουδίσματα πρὸς τὰ πολλά, ἐπειδὴ γνωρίζεις ὅτι ἐνός ἐστὶ χρεία. Καὶ τὸ ἐν αὐτὸ εἶν' ἀκριβῶς ὁ τελικός, ὁ ὑψιστος, ὁ ἱεραρχικῶς ἀνώτερος σκοπός, πού θέτει κανεὶς εἰς τὴν ὑπαρξίν του τὴν συνειδητήν, εἶναι τὸ νόημα τῆς ζωῆς του.

Ἐπομένως τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς δὲν συμπίπτει μὲ τὴν Εὐτυχίαν. Εὐτυχισμένη ἢ δυστυχισμένη, ἀντικειμενικῶς ἢ ὑποκειμενικῶς, ἢμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἐνός ζώου ἢ ζωῆ· νόημα ὅμως δὲν ἔχει, ἀφοῦ τὸ νόημα προϋποθέτει συνείδησιν ἠθικὴν. Ἐπειτα ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ εἶν' εὐτυχισμένος ἀπὸ ἓνα γεγονὸς ἢ ἀπὸ κάποιαν του ἐνέργειαν, καὶ ὅμως τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἢ ἡ ἐνέργεια νὰ εἶν' ἀντίθετος πρὸς τὸ νόημα τῆς ζωῆς του, νὰ τὸ αἰσθάνεται καὶ ὁ ἴδιος ὡς ἀντίθετον. Δὲν συμπίπτει ἐπίσης μὲ ὅ,τι συνήθως ἐνεργεῖ ὁ ἄνθρωπος. Ἐνεργεῖ κανεὶς συχνὰ ἐκεῖνο πού ἢμπορεῖ, ἢ ἀντιθέτως· ἐκεῖνο πού τὸν ἐλκύει, ἢ ἀντιθέτως· ἐνεργεῖ πολλάκις ἐνεργείας ἀπολύτως οὐδετέρας, ἢ ἀποφεύγει. Ἀλλὰ μόνον ὅταν ἐνεργῶ, διότι ἔτσι πρέπει νὰ ἐνεργῶ—πρέπει ὄχι πάντοτε συμφώνως μ' ἓνα ἐξωτερικῶς, κατὰ σύμβασιν ἢ κατ' ἀνάγκην, ἐπιβαλλόμενον νόμον, ἀλλὰ καθὼς ἡ ἐσωτερικὴ μου φύσις μου προστάσσει ὡς πρέπον—μόνον τότε ἐνεργῶ σύμφωνα μὲ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς.

Ἐτσι μὲ τὸ νὰ καθορίζῃ ἐν ἀνώτερον νόημα τῆς ζωῆς του μὲ τὸ ν' ἀνάγῃ τὸν Βίον εἰς Λόγον, ὑψώνεται ὁ ἄνθρωπος ὑπεράνω τῆς ζωῆς του, ὑπεράνω τῆς Ζωῆς γενικῶς. Βεβαίως ἀπὸ τὴν Ζωὴν θ' ἀντλήσῃς τὸ νόημα τῆς ζωῆς σου, καὶ χάριν τῆς Ζωῆς

θά τὸ θέσης—ἀλλὰ τὸ ἴδιον τὸ νόημα θὰ εὐρίσκεται, μοιραίως, ἔξω τῆς Ζωῆς, ἀφοῦ μόνον ἔξω τῆς Ζωῆς, εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τῆς ιδέας, εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ εἰς ἀπόλυτον καθαρότητα καὶ ἡ συνέχεια καὶ ἡ συνέπεια καὶ ἡ ἀξιολογικὴ διαβάθμισις. Ἡ ἀξιολογικὴ κλίμαξ, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς, στηρίζεται βέβαια εἰς τὴν γῆν· ὑψώνεται ὁμῶς ὑπεράνω αὐτῆς, χάνεται πρὸς τὸν οὐρανόν, δείχνει πρὸς τ' ἀστέρι, μέσ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα θὰ διαλέξῃ ὁ ἄνθρωπος τὸ φωτεινὸ ἀστέρι, ποὺ θὰ γίνῃ ὁ ὁδηγητὴς τῆς προσωπικῆς του ζωῆς.

Ἄλλωστε τί ἄλλο σημαίν' ἡ ἀπόφασις τοῦ ἀνθρώπου νὰ χαράξῃ ἓνα νόημα εἰς τὴν ζωὴν του, καὶ ὄχι ν' ἀφεθῇ εἰς τὰ ἑκάστοτε ὁρμήματά της—ὁπότε θὰ ἐδοκίμαζεν ὀλιγωτέρους πόνους καὶ ἀγῶνας—παρὰ δυσπιστίαν πρὸς τὴν ζωὴν, τὴν *Vita Femina*, ὅπως τὴν περιγράφει ἓνας νεώτερος φιλόσοφος, ἡ ὁποία, περιβεβλημένη τὸν χρυσοκέντητον μανδύαν ὠραίων ὑποσχέσεων καὶ θελκτικῶν δυνατοτήτων, ὅλη ἀντίστασις καὶ ὅλη προκλητικότης, ἐντροπαλὴ μαζὶ καὶ φιλήδονος, γεμάτη συμπονετικὴν τρυφερότητα ἀλλὰ καὶ περιπαίγματα σκληρά, ἀκτινοβολεῖ ἀνεξάντλητα κάθε εἶδος γοητείας, μέθης, σαγήνης; Ὁ καθορισμὸς ἀξιολογικῆς διαβαθμίσεως τῶν ἀγαθῶν, ποὺ προσφέρει ἢ ἀρνεῖται, εἶναι τὸ ὄπλον, μὲ τὸ ὁποῖον ζητεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ τὴν κατακτήσῃ καὶ νὰ τὴν κυβερνήσῃ. Εἶναι ἡ ἐγγύησις, ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει τὸν ἑαυτὸν του ὅτι δὲν θὰ γίνῃ ὁ ἴδιος δοῦλος καὶ θῦμα τῆς γοητείας καὶ τῶν ιδιοτροπιῶν της. Μέσον ἐπιθέσεως μαζὶ καὶ ἀμύνης τοῦ ἐγώ, ποὺ εἶναι φύσει (σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοιάν του) κάτι ἐνιαῖον καὶ ἀκόλουθον, ἐναντίον τῆς Ζωῆς, ἡ ὁποία ἔχει θεμελιῶδες τῆς γνώρισμα, ἐπικινδύνως ὠραῖον καὶ σαγηνευτικὸν γνώρισμα, τὴν πολυχρωμίαν καὶ τὴν πολυθειάν τῶν ἀξιῶν.

Καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ Νόημα τῆς Ζωῆς εὐρίσκεται ὑπεράνω τῆς Ζωῆς, διὰ τοῦτο εἶν' εἰς τὴν φύσιν του τυπικὸν καὶ ἀφηρημένον, πλαίσιον τρόπον τινὰ καὶ σκελετός, προωρισμένα νὰ γεμίσουν μὲ περιεχόμενον, μὲ χυμοὺς καὶ μὲ σάρκα, ἀπὸ τὴν ἄμεσον συνάντησίν των μὲ τὴν Ζωὴν—καὶ εἶδαμεν: ἡ συνάντησις αὐτὴ δὲν εἶναι πάντοτε φιλική, ἢ μᾶλλον εἶναι σπανίως φιλική καὶ ἀνώδυνος. Καὶ τὸ δυσκολώτερον ἴσα ἴσα πρόβλημα, ποὺ ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ὄχι νὰ χαράξῃ ἓνα σκοπὸν καὶ ἓνα ἰδεῶδες τῆς ζωῆς του εἶναι νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὴν τὴν συνάντησιν (τὴν σύνηθες θὰ ἔλεγα καλύτερα καὶ συγχώγευσιν)

τῆς Ζωῆς καὶ τοῦ Νοήματος τῆς Ζωῆς, τῆς Ζωῆς ὡς ιδέας καὶ τῆς Ζωῆς ὡς πραγματικότητος.

Δύσκολον εἶναι, διότι ἡ σύνθεσις αὐτὴ μόνον μέσα εἰς ἓνα ἕκαστον ἄτομον, μέσα εἰς τὰ ὄρια ἐνὸς ἐγώ, ἡμπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ. Ἐνα Νόημα τῆς Ζωῆς, ὡς κατασκευάσμα ἰδεατὸν, εἶναι δυνατὸν καὶ εὐκολον νὰ παραλάβῃς ἕτοιμον ἀπὸ ἄλλους, κατὰ μίμησιν ἢ ἐκ διδασκαλίας ἢ ἐκ παραδόσεως. Τὴν σύνθεσιν ὁμως μετὴν ζωὴν σου εἰς ὑποχρεωμένον κάθε φορὰν ὁ ἴδιος, ὑπὸ ἰδικὴν σου εὐθύνην καὶ μετὴν ἰδικὴν σου προσπάθειαν, νὰ φέρῃς εἰς πέρας. Ἄβοηθτος, ἀφειμένος εἰς τὴν μοῖραν σου, εἰς ὑποχρεωμένον νὰ πλάσῃς τώρα τὸ ἐγώ σου, νὰ κατὰκτίῃς τὴν προσωπικότητά σου. Αὐτὸ ἄλλωστε εἶναι κατ' οὐσίαν ἡ προσωπικότης : Τὸ προϊόν εἰς ἕκαστον ἄτομον τῆς συνθέσεως μεταξὺ τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς του. Κανείς δὲν ἡμπορεῖ, οὔτε με συμβουλήν οὔτε με συνεργασίαν, νὰ σὲ βοηθήσῃ· διότι κανείς δὲν ἡμπορεῖ νὰ βλέπῃ καὶ νὰ ζῇ τὰ γεγονότα τῆς Ζωῆς, καὶ τὰ καθολικώτερα, ἀπὸ τὴν ἰδιαιτέραν σκοπιὰν τοῦ ἐγώ σου. Μόνος σου, ἐνώπιος ἐνωπίω μετὸν Θεόν σου, ὀφείλεις νὰ βαστάσῃς ὄχι μόνον τὸ βάρος τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ἰδανικοῦ σου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκόμη μεγαλύτερον βάρος τῆς πίστεως εἰς αὐτό. Εἶναι λοιπὸν παράδοξον, ὅτι τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων παραιτεῖτ' ἀπὸ κάθε παρομοίαν προσπάθειαν, μολονότι δὲν λείπουν γύρω των ἡ διδασκαλία, ὁ διαφωτισμός, τὰ παραδείγματα, ἡ θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ παράδοσις ;

Προσωπικὸν λοιπὸν ἔχει χαρακτῆρα κάθε ζωντανὸν Νόημα τῆς Ζωῆς—εἶν' ἄλλωστε ἠθικὴ, ὄχι κοινωνικὴ πράξις. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ Φιλοσοφία τῆς Ζωῆς δὲν ἔχει τὸν χαρακτῆρα προσκτιήσεως γνώσεων καὶ ἀπόψεων, δὲν εἶναι λύσις ἐξωτερικῶν προβλημάτων. Αὐτογνωσία εἶναι εἰς τὴν βαθυτέραν, τὴν ὀδυνηροτέραν σημασίαν τῆς λέξεως, αὐτογνωσία καὶ μαζὶ αὐτοδημιουργία, ἐπίγνωσις τῆς μοίρας σου καὶ διάπλασις αὐτῆς—διάπλασις φυσικὰ μέσα εἰς τὰς δυνατότητας μόνον, πού ἡ ἰδία παρουσιάζει.

Ἄλλ' αὐτὸ δὲν σημαίνει πὼς εἶν' ὑποκειμενικόν. Κάθε ἄλλο ! Δὲν ἦτο καὶν Νόημα τῆς Ζωῆς, ἦτο ἰδιοτροπία ἢ ἀπλῆ εὐχαρίστησις, ἂν εἶχε χαρακτῆρα ὑποκειμενικόν. Ὅσονδήποτε προσωπικὴ κατάκτησις καὶ ἂν εἶναι, ὅσονδήποτε καὶ ἂν αἰσθάνεσαι ὅτι τῆς ἰδικῆς σου ζωῆς τὸ νόημα εἶναι, ὁμως τὸ αἰσθάνεσαι ὡς κάτι ἀπολύτως ἀντικειμενικόν, κάτι ἀπολύτως δικαιωμένον ἔξω τῆς προσκαίρου σου ὑπάρξεως. Κανὼν διαγωγῆς εἶναι,

ποῦ ρυθμίζει ὡς ἀντικειμενικὴ προστάγητας ἐνεργείας σου. Εἶναι τῆς προσωπικότητος, ὄχι τῆς ἀτομικότητός σου, τῆς μοίρας σου, ὄχι τῆς ἰδιοτροπίας σου, ἢ σταθερὰ ἔκφρασις.

Μία σύνθεσις εἶναι ἀπὸ τὴν ἰδέαν καὶ τὴν πραγματικότητα τὸ νόημα τῆς ζωῆς σου· ἀλλὰ σύνθεσις καθολικὴ, τελικὴ. Ἐπομένως ὄχι βέβαια τελείως ἀφηρημένη (ὅπως θὰ ἦτον, ἂν ἦτον ἰδέα μόνον ἀμιγῆς), ἀλλὰ σύνθεσις πάντως ἰδανικὴ ἢ ἄρα μόνον κατὰ προσέγγισιν, μεγάλην ἢ μικρὰν προσέγγισιν, πραγματοποιεῖται. Μόλις ἡ προσέγγισις πάει νὰ γίνῃ κτῆσις, αἰσθάνεσαι ν' ἀνυψῶνεται τὸ ἰδανικόν σου πρὸς ἀναβαθμοὺς περισσότερον ὕψηλούς. Ἀνίσκων βέβαια καὶ αὐτοὶ κατὰ φυσικὴν καὶ λογικὴν ἀναγκαιότητα εἰς τὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν, ποῦ εἶχες στήσει· ἐδέησεν ὅμως νὰ φθάσῃς τόσον ὕψηλά, διὰ νὰ γνωρίσῃς τὴν ὕπαρξιν τῶν—ὄχι ὅμως καὶ νὰ τοὺς φθάσῃς: τὸ φωτεινὸν ἄστρον, ποῦ σ' ὀδηγεῖ, ξεφεύγει καθεπερίπτυξιν. Ἔτσι ἡ προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι κάτι στατικόν· κίνησις εἶναι συνεχὴς καὶ ἀτελείωτος πρὸς ἓνα σημεῖον, ποῦ δὲν ἔχει σταθερὰν θέσιν, κατεύθυνσιν μόνον ἔχει σταθεράν.

Εἰς αὐτὴν τὴν διαρκῆ, τὴν διαρκῶς ἀνικανοποίητον κίνησιν, κεῖται τὸ θεμελιῶδες χαρακτηριστικόν τῆς διπλῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ποῦ εἶναι μαζί πεπερασμένη καὶ ἀπέραντος: ἔχει τὴν ἀπεραντοσύνην τῶν πόθων καὶ τῶν ἐπιδιώξεων, ἀλλὰ καὶ δεμένος εἶναι μὲ πεπερασμένην πραγματικότητα, τόσον περισσότερον ὅσον ἀνωτέρα καὶ πλουσιωτέρα εἶν' ἡ φύσις του. Ἐδῶ κεῖται καὶ τὸ μεγαλεῖον του, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσίγαστος, ἡ ἀνειρήνευτος δυστυχία του, ἡ φανουστικὴ του τραγωδία: κανένας Παράδεισος δὲν κατορθώνει νὰ τοῦ σβῆσῃ τὸν πόθον ἄλλου ὠραιότερου, θειοτέρου Παραδείσου.

Καὶ ἐνθυμοῦμαι τώρα τὴν σχετικὴν περικοπὴν ἀπὸ τὸν Παράδεισον τοῦ Dante. Περιγράφει ἐκεῖ ὁ ποιητὴς τὰ ἐνδαιτήματα τῶν μακαρίων, τοὺς διαφόρους κύκλους τοῦ Παραδείσου, εἰς τοὺς ὁποίους, διαβαθμισμένοι κατὰ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν, ζοῦν οἱ ἀγαπημένοι τοῦ Θεοῦ, οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς θείας χάριτος. Ἄνιστος βέβαια εἶναι καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἡ κατανομὴ τῆς οὐρανίας μακαριότητος, ἀφοῦ ἀνίσως τοὺς ἐπεδαφιλεύθη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐχάρισεν εἰς ὅλους τὴν μεγαλυτέραν εὐτυχίαν: νὰ ξέρουν τὴν ὕπαρξιν τῶν ἀνωτέρων σφαιρῶν, καὶ ὅμως νὰ θέλουν καὶ νὰ ποθοῦν μόνον αὐτὸ ποῦ ἔχουν· τίποτε περισσότερον. Φρουρὸς στοργικὸς ὑψώνεται εἰς τὰς καρδίας καὶ τὰ νοήματα τῶν εὐλογημένων τοῦ Παραδείσου, πάντα νοῦν ἐπερέχουσα, τοῦ Θεοῦ ἢ εἰρήνη. Αὐτὸ εἶναι τὸ παραδεισιακὸν γνῶρισμα τῆς μακα-

ριότητος, ἐρείνης πού ὀνομάζομεν οὐρανίαν.... Ἄλλ' ἢ ἐπίγειος Ζωὴ δὲν εἶναι Παράδεισος, δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ ποτέ Παράδεισος· ὁ ὁρὸς μόνον πρὸς τὸν Παράδεισον ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ...

II

ΠΕΡΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

Τὸ πρόβλημα τῆς Εὐτυχίας ἀπησχόλησεν ἐπὶ αἰῶνας τοὺς φιλοσόφους, καὶ ὄχι μόνον αὐτούς κάθε στοχαστὴν, κάθε ἄνθρωπον γενικῶς, ἀπασχολεῖ, ἰδίως ὅταν δὲν αἰσθάνετ' εὐτυχισμένος. Θὰ προσέθετα μάλιστα, ὅτι μὲ κανένα πρόβλημα δὲν ἠσχολήθησαν τόσον ἐντατικὰ ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία, ἡ ποίησις καὶ ἡ πρακτικὴ δράσις. Καὶ ὅμως λύσιν τοῦ δὲν εὗρηκαν καμμίαν ὡς τὰ σήμερα, πού νὰ ἱκανοποιῇ ὅλους. Εὗρηκαν ὅμως λύσεις πολλές καὶ διαφορετικὰς, καὶ τὸ γεγονὸς ὅτ' ὑπῆρξαν καὶ ἔζησαν εὐτυχισμένοι ἄνθρωποι—ὑπάρχουν καὶ ζοῦν ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς δυσκόλους αὐτοὺς καιροὺς—ἀποδεικνύει, ὅτι τελείως ἐσφαλμένα δὲν ἦσαν αὐταὶ αἱ λύσεις. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ γεγονὸς, ὅτ' ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν πολλοὶ εὐτυχεῖς, ἐνῶ δὲν γνωρίζομεν θετικὰ τί εἶναι Εὐτυχία, μᾶς κάνει νὰ πιστεύωμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει κανὴν λύσις τοῦ προβλήματος· ὑπάρχουν λύσεις μόνον, διαφορετικαὶ κατὰ ἐποχὰς καὶ κατὰ τοὺς λαοὺς, διαφορετικαὶ κατὰ τὰ πρόσωπα. Κάθε κοινωνία, ὡς σύνολον λαμβανομένη, εὕρισκει τὴν ἰδικήν της λύσιν, ἡ ὁποία ἔχει πρακτικὴν, ἄρα μερικὴν καὶ ὄχι ἀπόλυτον ἀλήθειαν. Καὶ ἐντὸς τῆς κοινωνίας πάλιν κάθε ἄτομον θὰ πρέπη ν' ἀναζητήσῃ (καὶ ἴσως θὰ εὔρη) τὴν προσωπικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς εὐτυχίας τοῦ, ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην καὶ πρὸς ἰδίαν χρῆσιν. Μία συνταγὴ τῆς Εὐτυχίας διὰ καθ' ἐποχὴν καὶ κάθε ἄτομον δὲν εὗρέθη, οὔτε θὰ εὗρεθῇ—ἀκριβῶς διότι καὶ ἡ Εὐτυχία δὲν ὑπάρχει· ὑπάρχουν αἱ διαφορετικαὶ μορφαὶ τῆς Εὐτυχίας, πού ἀνταποκρίνονται πρὸς καθ' ἐγώ, ἀφοῦ καθ' ἐγὼ εἶναι, ὅπως εἶδαμεν, ἓνα μοναδικόν, πρωτόφαντον καὶ μηδέποτε ἐπαναλαμβανόμενον κέντρον ζωῆς.

Δὲν θὰ περιμένετε λοιπὸν φυσικὰ καὶ ἀπὸ τὸ σημερινόν μου μάθημα τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τῆς Εὐτυχίας, οὔτε καὶ μίαν ἔστω λύσιν. Δὲν θὰ περιμένετ' ἐπίσης νὰ σᾶς εἰπῶ τί εἶναι Εὐτυχία, τὸ οὐσιαστικὸν περιεχόμενον δηλαδὴ τῆς Εὐτυχίας. Αὐτὸ δὲν τὸ ξέρω, οὔτε κατώρθωσα ποτέ νὰ τὸ μάθω ἀπ' ὅσα ἐδιάβασα ἢ ἐδιδάχθην. Ἀκόμη καὶ ἂν τὸ ἤξερα—δηλαδὴ ἂν εἶχα τὴν ἐντύπωσιν πὼς τὸ ξέρω—πάλιν δὲν θὰ εἶχε καμμίαν σημασίαν διὰ σᾶς